

<https://doi.org/10.31891/2415-7929-2024-30-7>

УДК 81'373.72

ГАРКУША Олена

Національний університет харчових технологій

<https://orcid.org/0000-0003-2264-2517>

elena.garkusha1990@gmail.com

СТАНОВЛЕННЯ ШЕКСПІРИЗМІВ ТА ЇХ ОСНОВНІ КЛАСИФІКАЦІЇ

В статті розглядається процес становлення авторських фразеологізмів геніального англійського письменника та поета, актора того часу та величного драматурга всіх часів – Вільяма Шекспіра та наводяться їх основні класифікації. Відомо, що особливості епохи Ренесансу, в яку творив Шекспір, надихнула його на створення та використання в своїх творах власне винайдених фразеологічних одиниць, які далі стали відомими як «шекспіризми». За кількістю їх налічують понад сто. В процесі становлення фразеологізми-шекспіризми могли змінювати свій вигляд, а саме до вже існуючого фразеологізма могли додаватися інші слова або змінювалося значення фразеологізму, проте більшість з них залишилися в мові в своєму первинному вигляді й займають зараз у фразеології окремий сектор для дослідження. В статті розглядаються класифікації фразеологічних одиниць Шекспіра, які були зроблені дослідниками галузі мовознавства, наводяться приклади використання шекспіризмів в творах письменника та їх переклади зроблені відомими авторами. Також додаються наші переклади та аналізується їх використання.

Ключові слова: фразеологія, фразеологізми, шекспіризми, класифікація фразеологізмів, становлення фразеологізмів.

HARKUSHA Olena

National University of Food Technologies

THE FORMATION OF SHAKESPEAREISMS AND THEIR MAIN CLASSIFICATIONS

The article deals with the process of formation of the author's phraseological units of such a brilliant English writer and poet, actor of that time and the greatest playwright of all time - William Shakespeare. The main classifications of Shakespeare's phraseological units are also given. It is known that the peculiarities of the Renaissance era, in which Shakespeare lived and worked, inspired him to create and use in his works actually invented by himself phraseological units, which later became known as "shakespeareisms". There are more than a hundred of them. It is emphasized that the period when Shakespeare lived is known by the rapid development of all fields of human activity. At this time, significant contributions in science and technology that play an important role for the development of our world were made.

Shakespeareisms are Shakespeare's set expressions that reflect author's perception of the life and world, culture and history of that time, everyday life and relations of people of that era. In the process of formation, Shakespeare's phraseological units or shakespeareisms could be changed, namely, other words could be added to the already existing phraseological units or the meaning of the phraseological units can be changed, but most of them remained in the English language in their original form and now occupy a separate sector for the research in phraseology. Brevity and accuracy in meaning are the main reasons why shakespeareisms became popular. Popularity of Shakespeare's works is the reason why shakespeareisms remain popular.

The article also shows the classifications of Shakespeare's phraseological units made by researchers in the field of linguistics. Examples of the use of shakespeareisms in the writer's works and their translations by famous authors are given. Our translations are also added and their usage is analyzed.

The following methods were used for the research: the descriptive method was used to study the peculiarities of such a phenomenon in linguistics as phraseological unit; the method of continuous sampling from writer's masterpieces was applied to identify the difficulty of translation of shakespeareisms.

Key words: phraseology, phraseological units, shakespeareisms, the classification of phraseological units, the formation of shakespeareisms.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Англійська мова – це мова тисячоліть, в якій зберігаються мовленнєві традиції минулих поколінь. В ній, як і в інших зрілих мовах, були започатковані та надійно вкоренилися величезна кількість сталих виразів, які використовуються носіями мови і в наш час. Фразеологія – це наука, особливий розділ мовознавства, одна з самобутніх підсистем мови, яка займається вивченням перлин мови – стійких словосполучень, які є неподільним та живаються в усталеному вигляді як одне ціле.

Фразеологію вважають скарбницею людства. Національні особливості мови, культурна спадщина, багаторічна мудрість, велич історії – невід'ємні складові скарбниці. Високий рівень володіння мовою підтверджується використанням в мовленні фразеологізмів. Естетично привабливою та ідіоматичною мову може зробити лише фразеологія. «За допомогою ідіом, як за допомогою різних відтінків кольорів, інформаційний аспект мови доповнюється чуттєво-інтуїтивним описом нашого світу, нашого життя» [1]

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДЖЕРЕЛ

Виникнення фразеологізмів, їх класифікаційні розмежування, використання в мовленні, авторські фразеологізми, зокрема фразеологізми Шекспіра, стали об'єктом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених-мовознавців.

Монографія «Курс фразеології сучасної англійської мови» відомого автора-дослідника англійської фразеології О. В. Куніна, стала однією з перших наукових робіт, в якій відводиться окремий параграф терміну шекспіризми. Автор стверджує, що за кількістю фразеологізмів, які увійшли в англійську мову та збагатили її, твори Шекспіра займають друге місце після Біблії. Їх кількості більше ста. Також О. В. Кунін є автором чисельних статей, наукових праць та фразеологічного словника, в який вміщено фразеологізми-шекспіризми.

Такі видатні вчені, як Н. М. Амосов, Ю. Д. Апресян, Б. О. Ларін, Є. Ю. Куніцин та Л. Ф. Свіридова більш поглиблено вивчали фразеологію, як науку, а їх дисертаційні дослідження, зокрема «Історико-функціональний аспект шекспіризмів» Є. Ю. Куніцина та «Збагачення англійської мови фразеологізмами-шекспіризмами» Л. Ф. Свіридової стали ще одним кроком до поглибленого дослідження особливостей фразеологізмів Шекспіра. Серед зарубіжних вчених відомі імена наступних дослідників у царині фразеології Дж. Л. Апперсон, В. Гроув, Т. Сейворі, Логан П. Сміт, С. Поттер, що говорить про актуальність обраної теми. Саме їх наукові здобутки були взяті за основу нашого дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета дослідження – актуальність обраної теми зумовлена впливом постаті Вільяма Шекспіра на сучасну лінгвістику. Крім того відомо, що подальший розвиток будь-якої мови неможливий без вивчення процесу становлення слів, їх історичних видозмін. Фразеологія Шекспіра має особливе значення в формуванні англійської мови, оскільки, не дивлячись на деякі зміни, які відбувалися з шекспіризмами в різні часи, більшість з них все ж таки залишилися в своєму первинному вигляді й використовується в сучасних творах і в наш час. Головною метою даної статті є розгляд процесу становлення фразеологізмів Шекспіра та їх основних класифікаційних розмежувань.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Шекспір використав у своїх творах багато нових слів та словосполучень. Але, як писав дослідник його творчості М. М. Морозов, «Чудово не те, що Шекспір ввів у свої твори багато нових слів. Чудово, що велика кількість їх втрималася в англійській літературній мові.» [2] З цим не можливо не погодитися.

Як вже зазначалося раніше, не тільки окремі створені Шекспіром слова, а й цілі словосполучення увійшли до словників, збагатили мову та стали загальноновживаними.

Нині їх можна знайти в таких словниках:

1. Фразеологічний словник О. В. Куніна;
2. Longman Dictionary of English Idioms;
3. E. Cobham Brewer. Dictionary of Phrase and Fable;
4. Eric Partridge. A Dictionary of Cliches;
5. М.С. Ашукін, М.Г. Ашукіна. Крилаті слова;
6. Фразеологічний словник С. І. Лубенської.

Відомо, що фразеологічні одиниці в сучасній англійській мові, в тій же формі, що й у Шекспіра, не одразу прийняли її. Становлення фразеологізмів відбувалося поступово.

Наприклад, зворот «care killed a cat» – «турбота і кішку втомить» (за англійським народним повір'ям у кішки дев'ять життів; пер.: живучий як кішка) не зразу увійшов в мову саме в такому вигляді. Він був створений Шекспіром в 1598 році. В цьому ж році, за даними Б. Стівенсона та Б. Джонсона [2], був створений зворот «care will kill a cat», з тим же значенням, але з дієсловом в майбутньому часі. Боротьба двох форм тривала більше двох століть, причому в XVII столітті та на початку XVIII століття переважно використовувалася форма «care will kill a cat». Але в 1816 році у В. Скота ми знаходимо вже шекспірівську форму:

But hang expenses! – care killed a cat – we'll eat the fish cost what it will. (W. Scott, «The Antiquary», ch. XIV) Чхати я хотів на витрати! Від економії толку не буде. Будемо їсти рибу, скільки б вона не коштувала. (В. Скотт «Антиквар», глава XIV, переклад наш – О. Г.)

Так шекспірівська форма, завдяки тому, що вона була більш короткою та лаконічною, залишилася в мові.

Теж саме можна сказати і про значення та стилістичне забарвлення, які мали фразеологізми-шекспіризми в творах Шекспіра, і з якими вони закріпилися в сучасній англійській мові.

Так, зворот «every inch» – весь, повністю, з голови до п'ят – мав у Шекспіра позитивне значення.

Gloucester: «The trick of that voice I do well remember: Is't not the king?»

Lear: «Ay, every inch a king...» (W. Shakespeare, «King Lear», act IV, sc. 6)

Глостер: «Це часом не король? Знайомий голос.» Лір: «Король, король, від голови до п'ят!» («Король Лір», Дія IV, сцена 6, переклад наш – О. Г.)

С цим же значенням він і увійшов в сучасну мову. Але після Шекспіра його також використовували і в негативному значенні.

Багато фразеологізмів Шекспіра швидко ставали загальноновживаними, причому письменники не тільки використовували їх, але й намагалися внести щось нове в їх зміст та форму.

М. Тіллі дає цікаве тому підтвердження [1], на прикладі звороту to know a trick worth two of that – знати кращий спосіб.

Gadshill: «I pr'y (pray) thee, lend me thy lantern, to see my gelding in the stable.» First Carrier: «Nay, soft, I pray ye: I know a trick worth two of that, i' faith.» (W. Shakespeare, «King Henry IV», part I, act II, sc. 1)

Гедсхіл: «Позич мені, прошу, свого ліхтаря: треба заглянути в стайню – як там мій кінь.» 1-й візник: «Еге, так і візьмеш. Знаємо ми вас!» («Генріх IV», частина I, дія II, сцена 1, переклад Дмитра Паламарчука)

Гедсхіл: «Позич, будь ласка, ліхтар, мені треба провідати в стайні мого коня.» 1-й візник: «Ну ні вже, дзуськи! Знаю я штуки і покраще твоїх, їй-Богу!» («Генріх IV», частина I, дія II, сцена 1, переклад наш – О. Г.)

Цей зворот не тільки широко використовувався письменниками шекспірівської доби, але й видозмінювався. Ці зміни відбувалися зі стилістичною метою.

I know a trick worth ten of that. (J. Fletcher and P. Massinger, Barneveld, act IV, 1619)

But I doe know a trick worth twenty of that. (P. Nausted, Rival Friends, II, 1632)

Розглянувши матеріал про розподіл фразеологізмів різними вченими, був зроблений висновок, що не існує єдиної уніфікованої класифікації. Вчені розглядають фразеологізми на основі різних критеріїв, а саме семантики, структури, етимології, комунікативної функції тощо.

Відповідно до теорії філолога, літературознавця, академіка В.В. Виноградова фразеологізми Шекспіра можна поділити на:

- 1) фразеологічні зрощення;
- 2) фразеологічні єдності;
- 3) фразеологічні сполучення;
- 4) фразеологічні вирази.

Фразеологічні зрощення – неподільні словосполучення, загальне значення яких не залежить від значення окремих слів, які до нього входять, саме тому вони вважаються досить складними для перекладу.

to lead into a fool's paradise – одурити когось.

Nurse: «...what she bade me say, I will keep to myself: but first let me tell ye, if ye should lead her into a fool's paradise, as they say, it were a very gross kind of behavior, as they say: for the gentlewoman is young; ...» (W. Shakespeare «Romeo and Juliet», Act II, Sc.4)

Кормилиця: «...что она просила, это, конечно, моя тайна, но если вы, сударь, собираетесь ее одурочить, это я уж совсем слов не найду, как нехорошо. Потому что моя барышня совсем еще молоденькая;...» («Ромео та Джульетта», дія II, сцена 4, переклад Б. Пастернака)

Ненька: «...те, про що вона мене попрохала, моя таємниця, але якщо ж ви, добродій, збираєтесь її одурити, то це вже ой як непристойно, що аж слів не вистачає. Тому що моя панночка ще зовсім молодесенька;...» («Ромео та Джульетта», дія II, сцена 4, переклад наш – О. Г.)

Фразеологічні єдності – стійкі поєднання слів, в яких за наявності загального переносного значення чітко зберігаються ознаки семантичної роздільності компонентів.

bite one's thumb at smb. – скрутити комусь дулю (в знак презирства).

Sampson: «...I will bite my thumb at them, which is a disgrace to them, if they bear it.» (W. Shakespeare, «Romeo and Juliet», act I, sc. 1)

Самсон: «...Я им кукиш покажу. Такого оскорбления они не стерпят.» («Ромео і Джульетта», дія I, сцена 1, переклад Т. Щепкіної-Куперник)

Самсон: «...Я їм дулю скручу. Такої образи вони не винесуть.» («Ромео та Джульетта», дія I, сцена 1, переклад наш – О. Г.)

Фразеологічні сполучення – це сталі звороти, до складу яких входять слова як з вільним, так і з фразеологічно пов'язаним значенням.

a fortnight and odd days – 15 днів, півмісяця.

Lady Capulet: «A fortnight and odd days.» (W. Shakespeare, «Romeo and Juliet», act I, sc. 3)

Леди Капулетти: «Две недели с лишним.» («Ромео та Джульетта», дія I, сцена 1, переклад Б. Пастернака)

Синьйора Кап.: «Ще тижнів зо два, може, трохи більше.» («Ромео та Джульетта», дія I, сцена 1, переклад І. Стешенко)

Фразеологічні вирази – звороти з буквальним значенням компонентів.

Mercutio: «... I warrant, for this world. A plague o'both your houses!» (W. Shakespeare, «Romeo and Juliet», act III, sc.1)

Меркуціо: «...я надто переперчений для цього світу...Чума на ваші обидві родини!» («Ромео та Джульетта», дія III, сцена 1, переклад І. Стешенко)

На основі класифікацій О. В. Куніна та І. В. Арнольд, Л. Ф. Свіридова в своїй дисертаційній роботі, яка присвячена розгляду фразеологізмів Шекспіра і має назву «Збагачення англійської мови фразеологізмами-шекспіризми», розділяє шекспірівські фразеологічні одиниці на три класи [2]:

- 1) номінативні, які, в залежності від граматичної функції словосполучення, поділяються на:

- дієслівні
- субстантивні
- ад'єктивні
- адвербіальні
- займенникові

2) комунікативні

3) вигуківі

Номінативні мають структуру словосполучення з підрядним або сурядним зв'язком. Провідне місце в класі номінативних фразеологічних одиниць серед шекспіризмів займають дієслівні звороти. Вони виконують властиву дієсловам семантичну функцію позначення дії, процесу, стану та в реченні вживаються в якості присудка. Переважають дієслівно-іменні фразеологічні одиниці.

to saw the air – розмахувати руками, сильно жестикулювати.

Hamlet: «Speak the speech, I pray you, as I pronounced it to you, trippingly on the tongue; but if you mouth it, as many of your players do, I had as lief the town-crier spoke my lines. Nor do not saw the air too much with your hand, thus; but use all gently...» (W. Shakespeare, «Hamlet», act III, sc. 2)

Гамлет: «Прокажуйте монолог, будь ласка, так, як я вам показував, легко й невимушено, а не горляйте, як часто ви, актори, робите. Бо тоді краще вже хай мої вірші виголосить оповісник на майдані. Не пиляйте повітря руками – отак. Легше, легше.» («Гамлет», дія III, сцена 2, переклад Леоніда Гребінки)

put out smb.'s light – вбити, позбавити когось життя, загасити.

Othello: «Put out the light, and then put out the light: If I quench thee, thou flaming minister, I can again thy former light restore Should I repent me: - but once put out thy light, Thou cunning'st pattern of excelling nature, I know not where is that Promethean heat That can thy light relume.» (W. Shakespeare, «Othello», act V, sc. 2)

Отелло: «Погасіть світло, а потім я позбавлю світла твою душу. Зробивши це, полум'яний слуга, я зможу відновити твоє світло, якщо передумаю, але якщо ж я все ж таки погашу його, той зразок перевершеної природи, я не знаю, де той вогонь Прометея, який знову зможе запалити твоє світло.» («Отелло», дія V, сцена 2, переклад наш – О. Г.)

В класі номінативних фразеологічних одиниць субстантивним зворотам належить значне місце. Вони вживаються в реченні у звичайних для іменника синтаксичних функціях: підмета, предикативного члена.

Ці звороти різноманітні й за своєю лексико-семантичною структурою, і за характером позначуваних ними явищ дійсності. Їх компоненти також об'єднуються підрядним і сурядним зв'язками.

metal more attractive – дещо більш приємне, приємна людина.

Queen: «Come hither, my good Hamlet, sit by me.» Hamlet: «No, good mother, here's metal more attractive...» (W. Shakespeare, «Hamlet», act III, sc. 2)

Королева: «Ходи сюди, мій сину, сядь край мене.» Гамлет: «Ні, ласкава пані, тут є сильніший магніт...» (переклад Леоніда Гребінки)

Ад'єктивні фразеологічні одиниці виражають ознаку особи чи предмета і в реченні виконують функцію означення.

to the manner born – привчений з пелюшок, вроджений.

Horatio: «Is it a custom?» Hamlet: «Ay, marry, is't; But to my mind, - though I am native here, And to the manner born, - it is a custom More honour'd in the breach than the observance...» (W. Shakespeare, «Hamlet», act I, sc. 4)

Горацио: «Такий тут звичай?» Гамлет: «Отож-бо й є. Хоч сам я тут родивсь і при звичаї, та, як на мене, нам би більше честі зламать той звичай, ніж його держатись.» («Гамлет», дія I, сцена 4, переклад Л. Гребінки)

Адвербіальні звороти визначають якість дії або стану; також вони є показником часових і просторових відносин; вказують на різні обставини, за яких відбувається дія.

У зв'язку з цим їх поділяють на дві групи: адвербіальні якісні та адвербіальні обставинні. Адвербіальні якісні виступають у реченні в функції обставини способу дії, а адвербіальні обставинні в функції обставини місця, часу, мети.

at one (fell) swoop – з одного удару, одним махом, одразу.

Macduff: «All my pretty ones? Did you say all? - O hell-kite! - All? What, all my pretty chickens and their dam At one fell swoop?» (W. Shakespeare, «Macbeth», act IV, sc. 3)

Макдуф: «...Всіх моїх маляток? Невже це так? Всіх? Чортів коршун! Всіх моїх курчат разом із квочкою одним махом?»

(«Макбет», дія IV, сцена 3, переклад наш – О. Г.)

by inches – по малу, поступово, крок за кроком.

Messenger: «Sir, if you'd save your life, fly to your house: The plebeians have got your fellow-tribune, And hale him up and down; all swearing, if The Roman ladies bring not comfort home, They'll give him death by inches.» (W. Shakespeare, «Coriolanus», act V, sc. 4)

Гонець: «Тікай! Рятуй своє життя, ховайся, Бо там твого товариша-трибуна Плебеї б'ють; вони запряглися, Якщо жінки не випросять пощади, Роздерти на шматки його.»

(«Коріолан», дія V, сцена 4, переклад Д. Павличка)

Займенникові фразеологічні одиниці вказують на особу, предмет, ознаку особи чи предмета.
cakes and ale – веселощі, задоволення, розваги.

Sir Toby: «Dost thou think because thou art virtuous there shall be no more cakes and ale?» (W. Shakespeare, «Twelfth Night», act II, sc. 3)

Сер Тобі: «Чи ти вважаєш, якщо ти добродій, то вже не буде веселого життя?» («Дванадцята ніч», дія II, сцена 3, переклад наш – О. Г.)

До комунікативних відносяться фразеологічні одиниці зі структурою стверджувального або заперечного речення.

В цих двох класах фразеологічних одиниць зустрічаються обороти з повним і частковим переосмисленням компонентів, а також обороти з буквальним значенням компонентів.

brevity is the soul of wit – «стислість – душа розуму»;

Polonius: «...Therefore since brevity is the soul of wit, And tediousness the limbs and outward flourishes, I will be brief.» (W.Shakespeare, «Hamlet», act II, sc.2)

Полоній: «Оскільки стислість – розуму душа, А веломовність – убрання квітчасте, Я мовлю стисло.» (переклад Леоніда Гребінки)

the time is out of joint – порушився зв'язок поколінь

Hamlet: «...The time is out of joint: – O cursed spite, That ever I was born to set it right!...» (W. Shakespeare, «Hamlet», act I, sc. 5)

Гамлет: «...Порушився зв'язок віків, але найгірше те, що я народжений його налагодити!...» («Гамлет», дія I, сцена 5, переклад наш – О. Г.)

one's salad days – юні роки, пора юнацької недосвідченості.

Cleopatra: «My salad days. When I was green in judgement...»

(W. Shakespeare, «Antony and Cleopatra», act I, sc. 5)

Клеопатра: «Ким я тоді була? Дівчам зеленим...»

(«Антоній та Клеопатра», дія I, сцена 5, переклад Б. Тена)

До класу вигуків відноситься лише один зворот:

that's flat – це остаточно; рішуче і безповоротно;

Falstaff: «...No eye hath seen such scarecrows. I'll not march through Coventry with them, that's flat...» (W. Shakespeare, «King Henry IV», part I, act IV, sc. 2)

Фальстаф: «...Людське око ще ніколи не бачило таких опудал. Зрозуміло, що треба буде обійти їх десятою дорогою на шляху до Ковентрі...» («Генріх IV», частина I, дія IV, сцена 2, переклад наш – О. Г.)

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Беручи до уваги все вищезазначене, можемо зробити висновок, що становлення шекспіризмів в англійській мові відбувалося поступово. Протягом століть фразеологізми Шекспіра видозмінювалися, набували інших значень, проте більшість з них надійно вкоренилися в англійській мові в своєму первинному вигляді, що говорить про вміння автора лаконічно та естетично передати бажаний зміст. Відомо, що використовують шекспіризми в мовленні і в наш час. За класифікацією фразеологізми-шекспіризми поділяються на фразеологізми: фразеологічні зрощення; фразеологічні єдності; фразеологічні сполучення; фразеологічні вирази. А також на номінативні (дієслівні, субстантивні, ад'єктивні, адвербіальні, займенникові), комунікативні та вигуківі.

Література

1. Актуальні проблеми перекладознавства та методики навчання перекладу: *Тези доповідей XI наукової конференції з міжнародною участю*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, — 2021. — 143 с. — Електронне видання (15–16 квітня 2021 р., м. Харків, Україна). Режим доступу: <https://foreign-languages.karazin.ua/resources/1d0b11a9fb78751de5c18e0a270a1652.pdf>
2. Чаюк Т., Борисович Т. Загальна характеристика та класифікації шекспіризмів. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Київ: Вип 30, том 3, 2020 С. 157-162
3. Шекспір В. Твори в шести томах. Том 1, 2, 3, 4, 5, 6 / В. Шекспір; Перекл. з англ.; Післямови О. Алексєєнко, Н. Модестової та Д. Наливайка. – К.: Дніпро, 1986. – 693 с., іл.
4. Complete Works of William Shakespeare – Glasgow: Harper Collins Publishers, 1994. – 1433p.

References

1. Aktualni problemy perekladознавства та metodyky navchannya perekladu: Tezy dopovidej XI naukovoї konferenciji z mizhnarodnoju uchastju. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina, — 2021. — 143 s. — Elektronne vydannja (15–16 kvitnja 2021 r., m. Kharkiv, Ukraїna). Rezhy m dostupu: <https://foreign-languages.karazin.ua/resources/1d0b11a9fb78751de5c18e0a270a1652.pdf>
2. Chajuk T., Borysovy ch T. Zaghaljna kharakterystyka ta klasyfikaciji shekspiryzmiv. Aktualni pyttannja ghumanitarnykh nauk. Kyjiv: Vyp 30, tom 3, 2020 S. 157-162
3. Shekspir V. Tvory v shesty tomakh. Tom 1, 2, 3, 4, 5, 6 / V. Shekspir; Perekl. z anghl.; Pisljamovy O. Aleksjejenko, N. Modestovoji ta D. Nalyvajka. – K.: Dnipro, 1986. – 693 s., il.
4. Complete Works of William Shakespeare – Glasgow: Harper Collins Publishers, 1994. – 1433p.